

MÁRKUS BÉLA

Röpiratok változatai

Csoóri Sándor a hatalom látóterében

1. rész

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Kétségtelen, kell ahhoz némi léhaság, felszínességgel fölérő nagyvonalúság, hogy immár több mint fél évszázadra visszatekintve Csoóri Sándornak a mindenkori politikai hatalom helyzetével, szerepével kapcsolatos megnyilvánulásait összefoglaló egyszerűsítéssel a röpirat műfajába soroljuk. Erre a könnyelműségre, mégis, több tényező indít. Főként kettő.

Az egyik az az irodalomtörténeti hagyomány, amely a felvilágosodás korába, a 18. század utolsó két évtizedébe helyezve úgy emlegeti e műfaj virágzását, hogy jellegzetességként nemcsak a közvélemény befolyásolásának célját, a különböző politikai és kulturális kérdések nyílt megvitatásának szándékát, mai fogalommal a nyilvánosság tereinek bővítését emeli ki, hanem a megszólalás, az előadásmód igen változatos formáit is. Elnyújtott elmélkedéssel kívánna azon mélni, vajon a népi, aztán pedig a szocialista demokrácia idejére, vagyis a Rákosi- és a Kádár-korszakra is érvényes-e, ami a II. Józseffel kezdődő korra, hogy ugyanis a röpiratok a politikai cikk szerepét töltötték be. Továbbá, hogy a műfaji keretbe a fiktív monológoktól és párbeszédektől kezdve a különböző fórumokon való felszólalásokig, nyilatkozatokig, kiáltványokig, feliratokig, levelekig, köztük a régi magyar verses pasquillus felújításáig, alkalmi költemények szerzéséig mi minden fért és fér be.

1952–1954

Az induló Csoórinak a pályája során később megerősített elképzelése szerint a versek mindenképpen – s ez a másik, tán az előbbinél is lényegesebb tényező. A későbbiek során majd sokszor hivatkozandó vallomásai, interjúi nemegyszer idézik vissza azt az 1952–53 telén Illyés Gyulának címzett küldeményt, amelyben a „lázongó, keserű, görcsös” verseihez egy olyan tízoldalas levelet mellékel, amelyik utólagos értékelése szerint – ahogy erről Hatvani Dánielnek beszélt – „röpiratnak, de első szociográfiai munkámnak is beillene”. Ebben azokról a tapasztalatairól számolt be, amiket a hat hónapos tudószanatóriumi kezelés után hazatérve szülőfalujában, Zámolyban szerzett. Kíéheztetett, takarmány nélkül tengődő állatok, nyomorgó emberek s az örület, hogy akár karácsonykor is elvették a búzáat a sár tetejére, csak teljesüljön a terv. Habár a levél nem maradt fenn – esetleg az Illyés-hagyatékban lappang valahol –, annyi biztosra vehető, csupa panasz lehetett, a querela-röpiratra emlékeztetően, azzal a döbbséggel felismeréssel, hogy „most jobban »nyírják« a parasztokat, mint a háború előtti Jurcsek-rendszerben a beszolgáltatással”. Ezért gondolhatta, hogy támogatója, aki alig egy évvel korábban a Fiala Irók Munkaközösségéből őt választotta ki patronálandóként, aki tehát mintegy tanítványának fogadta, Illyés, a levél tényei, esetei alapján majd nála „érvényesebben továbbmondja a bajokat”. Az, hogy nem így történt, s hogy a mester azt javasolta, írjon inkább szerelmes verseket, még ha nem szerelmes is, és hogy mindezt féltésből ajánlotta, szinte mellékes más, lényegesebb szempontból. Abból, nevezetesen, hogy – az emlékezete szerint – „dermesztően őszintének” sikerült, a gondokat „pajzstalan nyíltsággal” felfedő levélhez képest a borítékban lapuló versek közül a később legerősebb visszhangot keltő *Röpirat* is a visszafogott indulatával, óvatosságával tűnik ki. Erről árulkodik a „gyűlö gondokat” felvezető két sora: „Bízam, reméltem és most tétován / tekintek körül. (Nincs valami rendben!)” Még feltűnőbb az önkritikába forduló szabadkozása – „kedvező sorsom függönnyel takarta / szemem elől a nehezebb valót”; „Nem ért fel hozzám őszinte panasz” –, amely mögött talán az a naiv hit, talán az a pártos meggyőződés állhatott, hogy ha korábban szól, népének „gondot tűrni” kevesebbet kellett volna. Ez a feltevés ma, netán, mosolyt fakasztónak tetszik. És életidegennek, ám a maga idejében egyáltalán nem számított annak, főleg pedig nem volt pártidegen.

Cáfolhatatlan bizonyíték rá a Csoóri-filológia valamikor legtöbbször hivatkozott cikke, Nagy Péternek az *Új hang, új látás, új tehetség* címmel megjelent írása az Irodalmi Újság 1953. augusztus 15-i

**LOIS VIKTOR, Terpeszben hintázni, 2008;
Ádám, Éva és az alma, 2013**

LOIS VIKTOR, Négykézláb, 2005;
Has-döngető, 2014

számából, amely segíthet eldönteni azt a még ma is sűrűn felmerülő kérdést, hogy vajon a *Röpirat* és a vele egy időben megjelent tucatnyival több vers a hatalommal – jelesül a Rákosi-rezsimmel – szembeszegülő Csoórit mutatja-e. Vagy egyenesen azt az értelmiségit, aki – Mátraházi Zsuzsánka adott interjújában maga állítja – nem 1977-ben vált „ellenzéki íróvá, hanem 1952-ben”. Nos, mit is vet fel a Csillag és az Irodalmi Újság az évi augusztusi számaiban közzétett, ám már az év elején elkészült költeményekkel kapcsolatban a kritikus? Ezt: „Visszagondolva az elmúlt hónapokra, csak sajnálhatjuk, hogy nem jelentkezett velük korábban. Talán a mezőgazdaság problémáinak gyorsabb felismeréséhez hozzájárult volna, ha már februárban olvassuk a *Mikor a falum határában jártam...*-ot; talán az új kormányprogram hamarabb született volna meg, s könnyebb lett volna megértetni az emberekkel, ha már januárban közkézen forog a *Röpirat*.” A kor politikai és gazdasági voluntarizmusa esztétikába történt oltásának ez a friss hajtása Révai József 1952. őszi beszéde nyomán sarjadt ki – ahogy erre (az ekkor már Borisz néven a belügyet ügynöki jelentéseivel szolgáló) Nagy Péter utal is. Bár nem jelölte meg a forrást, könnyen kideríthető, hogy abból a zárszóból idéz, amely az MDP Központi Előadói Iroda Kultúrpolitikai Munkaközösségében rendezett tanácskozás, a Déry-kérdés, a *Felelet*-vita végére is pontot tett, és amelyik újfent felszólított a sematizmus elleni harcra.² A népművelési miniszter a világfájdalom, a halálhangulatok megjelenését, továbbá „a szekszualitásban való naturalista turkálást” egyaránt a polgári ideológia befolyásának tulajdonítva „a mai élet ábrázolásánál” két veszélyre figyelmeztetett: „az egyik: lebecsülni az újat, a fejlődőt, azt, ami születik, és turkálni a felület bajaiban, hiányosságaiban. A másik: lebecsülni a régi maradványait, a régi befolyását és elhanyagolni az ellene való harcot.” A magának is feltett kérdésre, hogy melyik a nagyobb veszély, „Sztálin elvtárs kiváló mondásával” felelt: „mind a kettő rosszabb”. És ezután a fő feladatok közé sorolta, mégpedig „Meg kell az életet ismerni” címszó alatt, a Nagy Péter által is idézettek: „Az író alulról is és felülről is – a kormányzat szempontjából is és a nép szempontjából is – igyekezzék az életet megismerni. Az író, az irodalom feladata – azonkívül, hogy az államnak segít nevelni a népet –, hogy segítsen az államnak és a pártnak megismerni az élet teljes gazdagságát, a nép konkrét életét, a kiszámíthatatlan, előre nem látható fordulatokat, amelyek az életben bekövetkeznek, a nép alakuló, fejlődő érzéseit.”

A nagy csokor Csoóri-vers épp azért volt – az Irodalmi Újság kritikájának vastagon szedett bekezdése szerint – „nagy tett irodalmunkban”, mert a Révai diktálta „követelményt lírikusaink közül az utolsó hónapokban egyedül Csoóri váltotta valóra teljességében”. Vagyis megnevezte a bajokat – „kevesül a bér”, a paraszt „bizalmatlan és szűkölködve él” –, de nem „turkált” bennük, az pedig, hogy lebecsülje az újat, a fejlődőt, még idegenebb volt tőle. E kettősséget szemléltette a hetilap tördelése, amikor a *Röpirat* mellett a másik hasábon a *Bízó reménnyel* című verset szerepeltette.³ „Nem új lobogók, nem új szavak, eszmék / kellenek, hanem újabb számvetés, / mely latra téve nemzeti erőnket / helyesen újra mindent számbavész” – szölt a januári keltezésű vers, a júliusi, azaz már a kormányprogram utáni pedig így bízott, biztatott és buzdított, röpirathoz illően: „Nagy lesz az út! De kit verhetne ez le? / Kit rémíthet a gond, a munka el, / ha látja önnön sorsában értelmét / annak, amiért fáradozni kell?” A két héttel később, tehát a kritikával együtt közölt *Levél Barátomnak* ugyanazzal a bizalommal szólítja meg, majd szólítja fel a címzettet. Előbb mintegy megfeddi, kételkedése miatt – „Már téged is rág / valami féreg? / Nem, nem, ez nem lehet igaz!” –, a végén pedig inti: „Nagy a mi korunk, nagy a kötelesség. / Barátom, állj ki, számít rád a nép! / Ne húzd meg magad! / Dolgozz, harcolj, / hogy a szavak / s törvényeink valóra váljanak”. Jellemző, hogy az Ady-versek „poéta adminisztrátora”, a szocialista realista irodalom feladataival számoló Földessy Gyula ezt a verset – ő írta így – „élvezte” a legjobban, mert „nemcsak ideológiailag, hanem művészileg is kitűnő költeménynek” tartotta. Minek utána kifejtette, más alkotásaiban hányszor vét a költő a ritmus egységének s a rímelésnek a törvényei ellen, pedig – figyelmeztetett – legnagyobb lírikusainkhoz hasonlóan „Pártunk nagy költői: József Attila, Gábor Andor szintén nagy formaművészek voltak”.⁴ A költészet mesterség is, amit meg kell tanulni – fejtegette –, amivel az érintett később sem szállt vitába. Földes Annának adott interjújában „esztétikailag vérszegénynek” tartotta ekkori, „röpirat-szerű” verseit. „Ki kell mondanom: a korszak sematizmusa ellenében én is csak amolyan ellenszematizmussal tudtam szembefordulni” – vélekedése szerint azonban így is „lázító” hatásúak voltak.

A korabeli fogadtatás, láttuk és látni fogjuk, másként ítélkezett ugyan, ám van egy olyan történeti mozzanat, mégpedig az elsőbbség dolga, amire még érdemes kitérni. Nagy Péter is érinti ezt – volt róla szó –, amikor azzal a gondolattal játszik el, hogy a *Röpirat* és a többi vers korábbi megje-

lenése esetében netán a kormányprogram is hamarabb születik meg – de aztán emlékeztet: ne áltassák magukat, egyetlen folyóirat sem közölte volna őket, a „kispolgári hangulatok” megnyilatkozásainak tartva valahányat. Földessy Gyula más oldalról közelít a költő „túlzó méltatójának” feltevéséhez, azt hangsúlyozva a pártzsargon nyelvén, hogy „ez a túlértékelés szinte úgy hangzik, mintha az ifjú poétának mindenkinél mélyebb belátása lett volna népköztársaságunknak azokba a nehéz kormányzati problémáiba, amik a régi félfedális és kapitalista rend romjainak eltakarítása után s az új szocialista gazdasági és kulturális élet kialakítása folyamán nem voltak könnyen megoldhatók”. Csoóri, utóbb is, a problémák másokénál gyorsabb felismerését és megfogalmazását hangoztatta. Mintha egykori verse, a *Ki írta versbe, szóba le?* többszörösen összetett kérdő mondatának – „Ki írta versbe, szóba le, / hogy fárasztó, nehéz / az életünk, s harc, / melynek e nép elébe néz; / s hogy szép reménnyel / kövezett utunkon / mind gyakrabban találkozunk / a gondok seregével?” – egyedül ő lett s maradt volna az alanya, megnevezetlen szereplője. Ezért taglalhatta Hatvani Dánielnek 1980-ban, hogy „nyilván valamit fölfedeztem; valami olyasmit, amiről 1952-ben az írók nem írtak le egyetlen sort, még az asztalfiókjuknak sem”. Földessy, ha még él, esetleg felveti: az ifjú költőnek nem nyílhatott belátása kollégái íróasztalfiókjaiba, mert különben észreveszi, hogy vannak ott sorok, leírva, mintegy magánhasználatra, a megjelenés reménye nélkül. S ha a Hatvani-interjú nem olyan feszült helyzetben, zaklatott állapotban készül, mint ahogy készült, és került végül a Forrás helyett a Mozgó Világ hasábjaira,⁵ akkor a kérdezett is bizonyára körültekintőbben fogalmaz. Kifejti például, amit majd Szakolczay Lajossal beszélgetve is csak érint, hogy mire alapozva von párhuzamot közte és Juhász Ferenc, Nagy László között, azt állítva, ők „ugyanúgy átestek a szocializmusból fakadó fertőzésen, amin átestem én is, de, idősebbek lévén nálam, gyorsabban kigyógyultak belőle”. A magyarázathoz pedig segítségül szolgálhatott volna Nagy László vallomása, az *Életem*:⁶ „Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket. Az 56-os nemzeti tragédia ekkor kezdődött. Az 52-es év mutatja már küszködésemet, s nemcsak magammal. A *Január, Bolyongó, Téli krónika, Aszály* című versemet hiába vittem szerkesztőségbe, annyira nyíltak, nyílt törések voltak. De megtanított a helyzet fogalmazni is. A következő évben Király István elfogadta őket” – az emlékezés kísértetiesen ugyanolyan helyzetet rögzít, mint amilyenbe Csoóri került. Ő többek mellett Mátraházi Zsuzsának és Bedecs Lászlónak is lefestette a maga kálváriajárását, kiemelve, hogy 1953 elején hiába próbálkozott az Új Hang, illetve a Csillag szerkesztőségében költeményei közlésével, a kormányprogram kihirdetése után viszont az utóbbi folyóirat főszerkesztője, Király István kereste, milyen verseket is küldött nekik. Bement hozzájuk, és a szerkesztőségi tagok előtt olvasott föl vagy tíz-tizenöt verset – az augusztusban közöltek –, mire nem győztek álmélkodni. „Hát ez fantasztikus! – mondták. – Te fél évvel ez előtt megjósoltad, hogy mi következik be” – emlékezik. Ismét csak a korabeli kritikákra támaszkodva a különbség a verseik fogadtatása között valójában abban mutatkozott meg, hogy a *Röpirat* és elsősorban a *Bízó reménnyel* a pártközpont Agitációs és Propaganda Osztálya értékelése szerint a kormányprogram „jó hatásaként”, a kommunista párt dicséreteként jött számításba,⁷ Nagy Lászlót pedig Juhász Ferencsel együtt az 1954-es írószövetségi közgyűlésen Révai utódja, Darvas József népművelésügyi miniszter úgy emlegeti, mint a „dekadens pesszimizmus” képviselőit. Az előbbitől a *Balladát*, az utóbbitól a *Rezi bordalt* s az *Őszi intelmet* idézi, intve: „A halál vízióival, a lét végső értelmével viaskodni ma, pláne olyanok számára, akik előtt a harc szép kötelessége áll s akiket munkásosztályunk, népünk győzelmei az *értelmes lét* mind magasabb régióiba emelnek: célvesztést jelent, megfutamodást jelent.”⁸ Ha az *Életem* említette versekből idézünk, akkor is olyan sorokra lehetünk, amelyek – ahogy Darvas József ítélkezett – „nem nevelnek, hanem elcsüggesztenek”, nem buzdítanak harcra. A *Bolyongóból* a kancabiztatót: „Röpíts, te állat, szinte már rikát / szülőhelyemnek szóltan konoksága!” Az *Aszályból*: „Dal hamis húron pendülni ne merjen, / dühös az ember, bar-mok búslakodnak, / gyullad az élet... //... // Szép lesz a termés, – szól a tudósító. / Ó, de szeretném buktatni a földre, / kemény földünket hazudozó szája / hadd csókolgatná!”. Felhangzott aztán a *Virágének* jajszava is: „Emberek, mivé lettem! / Örömem elvesztettem” Hasonló hangulat kifejezése Juhász Ferencétől, 1952-ből a *Téli földek*: „Vacog, nyüszít a táj, / dörög az ég kopár / magasa. Emberek, gondoltok-e / a tavaszra?” A *Novemberi elégia*: „Ideje nincs most az álomnak, a könnyű tiszta dalnak: – / végig-nem-gondolt eszmék, át-nem-élt forradalmak, / lázak, emlékek, vágyak örvénylenek a szív csatakos / mélyeiben, ellentmondások patája tapos!” Az *Áprilisi elégia*: „a szó is nehezebb, mint a só, kristályokban / a szívre rakódik az elhallgatott, a kimondhatatlan”. És folytatni lehetne

LOIS VIKTOR, Éva az Új Édenből GMO gyümölcsökkel, 2015

LOIS VIKTOR, Fejre állítva, 2016

a Darvas kifogásolta vers két sorával: „Minden ős régi, minden ős mégis / új keserűség, új szomorúság”. Hogy ez idő tájt ki, melyik kritikus fedtte meg e költőket, mondván, „helyben topogással veszélyeztetik a szocializmus építését”, borúlátásukat „megcáfolta már az élet”, vagy hogy a korábbi „üres derűvel egy viharos-borús, ködös életképet” állítanak szembe – a pontosabb és hosszabb hivatkozások fellelhetők Görömbei András monográfiájában⁹ éppúgy, mint Bodnár Györgyében.¹⁰

Hogy végül is ki mikor esett át és gyógyult ki ama fertőzésből, nemcsak esztétikai, hanem talán morális tekintetben is másodlagos kérdés. Kiváltképp negyedik társuk, Kormos István 1951-es diagnózisának, a *Testvérek* című versének ismeretében. „Fázó fiúk, ne fázzatok, / ez új jégkorszak kezdete” – féltette, ugye, egyrészt az Iszkázi Rimbaud-t, másrészt a rímgörgető Yukont, figyelemükbe ajánlva: „hártásodik a pocsolya”. Erre a fagyos világra emlékezve Csoóri Sándor talán akkor értékeli helyénvaló tréfás nagyvonalúsággal az 1953-ban felkapott, később, a gyűjteményes és a válogatott kötetéből mégis kihagyott költeményeit, amikor Földes Annának így beszél róluk: „Arra jók voltak, hogy bekerüljek általuk az irodalmi életbe, mint sündiszó a bálterembe vagy a pártirodára, de másra nemigen.”

1955–58

Noha maga mondta „vaskalapos petőfieskedésnek” pályakezdése látás- és kifejezőmódját, hogy igazából, egy ciklusnyi vers kivételével az első két kötetét – *Felröppen a madár* (1954), *Ördögpille* (1957) – mellőzve, a harmadiktól (*Menekülés a magányból*, 1962) számítsa költői indulását, a szakmai s a hivatalos elismerés hamar jött. Előbb kapott, 1954-ben, József Attila-díjat, mint ahogy a bemutatkozó kötete megjelent volna, s közgyűlési beszédében Darvas József azok között emlegette, Nagy László, Simon István és Jobbágy Károly társaságában, akik esetében „önálló költői egyéniségek mind gazdagabb kibontakozásáról” lehet beszélni. A népi demokrácia – egykori elnevezéssel élve – „új szakasza” ellentmondásokkal és ellentétekkel teli pártirányításának, húzd meg, ereszd meg művelődéspolitikájának Csoóri akkor lett szereplője, amikor a Darvas vezette minisztérium lapja, a *Művelt Nép* mintegy megelégette vagy inkább túlzónak találta a Király István szerkesztette *Csillag* egyeduralgó voltát, kezdeményező szerepét az irodalmi élet lehetőségeinek kitégítésében, gazdagításában. Csak emlékeztetőül: ez a lap közölte elsőnek Weöres Sándort, miután '53 márciusában Németh László tanulmányát, később a *Galilei* című drámáját is közreadta, itt jelentek meg Szabó Lőrinc versei, Juhász Ferenc *A tékozló országa*, Illyés Gyula *Dózsa* darabja. A *Művelt Nép* névtelen szerzőjű, azaz a szerkesztőség álláspontját tükröző, 1954. augusztus 8-i írása (*Megjegyzések a Csillag júliusi számához*) nem a korábban „elhallgattatott írók” megszólalását kifogásolta, hanem a sajtóban már előbb is bírált számok után a júliusi „apolitikus”, illetve „ellenzéki” írásait bírálta. Az ítékezés szerint Karinthy Ferenc *Ifjúság, szerelem* című novellája „magánügy jellegű”, akkortájt és sokáig használatos szóval privatizáló felfogású, Tardos Tibor esszéje (*Nagyon lírai úti jegyzetek*) egyenesen ellenzéki, Csoóri verse, *A nyugalom és a természetesség dicsérete* pedig nem más, mint „a természet és a társadalom (reakciósan) romantikus antagonizmusa”. Ez az „apolitikus” jelleg vagy – Kiss Ferencnek az *Ördögpille* darabjairól adott jellemzését követve¹¹ – az a mód, ahogy a hangoltságot „a konkrét eseményektől elszakítva, politikailag indifferensnek tetsző közegbe oltja”, lírai szemléletének ez a változása megóvta attól, hogy az év legmérgezőbb vitájában, a Darvas József *A túllicitálásról* című cikke nyomán támadt polémiában bármely alkotása vagy esetleg a személye céltábla legyen. A *Szabad Nép* 1954. november 21-i számában megjelent írás felelőtlenséggel és gyávasággal vádolta az írószövetségi és különböző sajtóviták résztvevőit, megengedhetetlennek tartva az 1953 előtti hibák (tegnapi szóval:) turkálását, (maival:) túllicitálását, és hogy „kezd újra nagy hangot kapni a mindenre való tekintet nélküli őszinteség követelése: a kispolgári ösztönösség nézete”. „Ne engedjük, hogy egyesek kritika címén destruáljanak” – ezen a tiltáson alapszik majd az MDP Központi Vezetősége 1955. márciusi határozata a „politikai helyzetről és a párt feladatairól”, azzal a megállapítással a középpontban, hogy „pártunk helyes politikája sikeres végrehajtásának a jelenlegi szakaszban a megnövekedett jobboldali veszély képezi fő akadályát. Ezért a párt fő feladata e káros jobboldali nézetek ideológiai szétzúzása.”¹² Innentől kezdve nemhogy évekig, de évtizedekig elhúzódó pártcsetepaték oka s tárgya: a jobb- vagy baloldali veszély-e a „fő veszély”.

Mindenesetre Sarkadi Imre mindjárt a Szabad Nép-cikk megjelenése után állította: „a baloldali szektarianizmus a fő veszély, az irodalom alkotó lendületét örökké nyirbálni akaró, guggoló ijedség a fő veszély... A nép valóságos problémáit feltáró irodalomtól féltő esztéticizmus a fő veszély.”¹³ A hozzászólóknak már nem volt merszük igazságszótóként Sztálint idézni: „mind a kettő rosszabb”.

Nyilvánvaló, Csoóri Sándor hozzászólhatott volna a viták valamelyikéhez azelőtt is, hogy a márciusi határozat bírálta az új szakasz politikáját, követelte a politikai irányvonal megváltoztatását, rá egy hónapra pedig (április 14-én) egy újabb Központi Vezetőségi határozat Nagy Imrét kizárta a vezetésből, megfosztotta posztjaitól, majd pár nap múlva Hegedüs András lett a miniszterelnök. Tisztázatlan okokból csak ezután ragadt tollat, hogy kifejtse véleményét az Írószövetség elnöke, Veres Péter *Öregek és fiatalok* című, az Irodalmi Újság 1955. július 30-i számában megjelent eszmefuttatásáról. Hogy a cikk íróját mi készítette vitaindítóra, kiderítetlen. Ha igaz Standeisky Éva feltételezése,¹⁴ miszerint az 1955. tavaszi rákosista visszarendeződés után Veres Péter szorongani kezdett, nem ment-e túl messzire az előző évben „a parasztcentrikus ideológia felelevenítésében”, akkor elképzelhető, hogy a régi-új helyzetben a parasztpolitikusi szerepet az irodalompolitikusira gondolta fölcserélni. Az viszont szinte biztos, hogy fiatal kortársát, későbbi patronáltját más bírta rá a hozzászólásra, nem őmiatta törte meg a hallgatás csöndjét. Szokolczay Lajosnak ugyanis azt mondta, kisé bizonytalanul, a vita idejét illetően, hogy „egyszer majdnem összeugrasztottak Péter bácsival” – hogy kik voltak az intrikusok, a bajkeverők, s mi cél vezette őket, arról nem beszélt. Lehet, nem is voltak, hiszen az emlékezést így folytatja: a cikkel „én kezdtem el vitatkozni”, azaz nincs szó külső befolyásolásról, arról ellenben igen, hogy „a legnagyobb tisztelettel, de fiatalos lendülettel nekimentem Péter bácsinak, mert jelképekbe bagyulálta a mondanivalóját. Nyíltabb beszédre kell áttérnünk, ez volt az én írásom lényege.” A címszereplők sorrendjét felcserélő válasz, a *Fiatalok és öregek*¹⁵ ha osztja is a vitaindító kérdésbe foglalt aggodalmát – „Ki tudja, nem fricskázunk-e félre mi is a holnapi József Attilákat, a Flaubert-eket, Thackeray-eket?” –, mégsem az ifjú tehetségek kibontakozásának esélyeivel van elfoglalva. „Támogatjuk az új tehetségeket, de nem hagyjuk őket élni (költőileg értem). Úgy teszünk velük, mint a nagyon önző gyerekek a fiaverébbel: spárgát – a mi tegnapi esztétikai fogalmaink és ízlésünk kócmdzagát – kötünk a fél lábára, és úgy akarunk gyönyörködni a repülésükben” – Veres Péter eme példázatát Csoóri voltaképpen igen kurtán intézi el. Ekképp: „ha Péter bácsi azt írja a fiatal tehetségekről, hogy »nem hagyjuk őket költőileg élni«, a fiatalok az öregek mellett az irodalompolitika hullámfutású változásaira is gondolnak”. Hozzátehetné, de minek, hogy a hullámokat viszont a pártpolitika kelti, sodorja, a veszéllyel, hogy öregeket s fiatalokat egyaránt magukkal ragadhatnak. E tekintetben nincs különbség a generációk között, fejtegeti a vitázó: egyelőre egyikük sem találja a helyét a „szocialista világnézetben belül”. A hullám után új hasonlattal szemléltet: „Megegyező gondjaink áramkörébe itt kapcsolódik bele az irodalompolitika kisebb-nagyobb arányú kisülései közben – eszménk és gyakorlatunk gyakori konfliktusa.” A feladat szerinte: „Ezekről az *irodalmon kívüli* dolgokról kellene már világosabban és határozottabban vitatkoznunk.” Vagy ahogy Kuczka Péter ajánlja s teszi – hozzászólása címével –: *Egészen nyíltan*.¹⁶ Kísérletekre, a vélemények tisztázására alkalmas, akár kis példányszámú folyóiratok kellenének, veti fel, a gondok, ellentmondások, „verejtékhullató” munkák ábrázolásához, mert „az irodalom *nemcsak* a napi politika agitációs feladatait kell hogy elvégezze”. A hozzászólók közül Déry Tibor véleménye esik a legmesszebb attól, hogy az irodalom (egyik) feladata: agitálni, osztja viszont az irodalompolitika – az ő szava – „tökéletlenségére” vonatkozó nézeteket. Különös, mondhatni, bizarr eszszéjének – egy prózaantológia szélére jegyzetel, de sem az összeállítás címét, sem a szerzőit nem nevezi meg – nyomatékos gondolata nyelvünk „sivatagi elszegényesedése”. A jelen ostoba irodalmi divatja – figyelmeztet – a „közérthetőség” ürügyén „csak a pongyolaságot terjeszti, a henyéséget hizlalja, a tehetségtelenséget tenyészt, s megfojtja a bátor nyelvi képzeletet. Hozzájárul ehhez az ún. mozgalmi nyelvnek minden néprétegbe való szétáramlása, mely amúgy is betegeskedő nyelvérzékünket százfelől sorvasztja.”¹⁷

A vita a hetilap hasábjain hamarosan lezárult, hogy más színterekre tevődjék majd át. Nem a korábbi, hanem a későbbi fejleménnyel kezdve: három év múlva *Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi” írókról* azért marasztalja el Veres Péter cikkét, mert „jelentős szerepe volt a viták felszításában s különösen a helytelen, ellenzéki magatartás kiformalásában”. Az állásfoglalás szerint az írószövetségi vitákban a felszólalásai, illetve Illyés Gyulának a pesszimista költészetről írott esszéje is „biztatást jelentettek az ellenzéki szellemnek”,

és a cikk hatása sem az lett, hogy „a fiatalok a »szocialista világnézeten belül« harcolták meg a maguk harcát, hanem az, hogy a »világnézeti kötöttségek« elleni küzdelem címén a marxizmus, a Kommunista Párt ellen indult meg a támadás”. Mind a cikknek, mind az azt követő vitának „politikai hatása káros volt” – állapítják meg, a végkövetkeztetés pedig: 1956 tavaszán a – következetesen idézőjelben szerepeltetett – „népiek” magatartásukkal, megnyilatkozásaikkal „együtt tartottak a revizionista ellenzékkel”. Ideológiájuk és a revizionisták nézetei között sok volt a rokonság, az előbbiek „az ifjúságra gyakorolt hatásuk révén tömeget szállítottak a revizionistáknak”.¹⁸

A vitának, pontosabban Csoóri hozzászólásának, igen meglepő módon, volt korábban is folytatása. Vagy következménye. Szintén a Szokolczay-interjú adja elő, roppant élvezetesen és szemléletesen, hogy mind Hegedüs András, mind maga Rákosi Mátyás ki akarta használni a nemzedékek közötti ellentétet, ezért kapcsolatba léptek az ifjú költővel. Megjelent a lakásán egy ávós, mondván, a pártfőtáskár keresteti, ám mivel ő nem volt otthon, a tiszt meghagyta a Rákosi-titkárság telefonszámát. Hazatértét követően, nem lévén telefonja, lement egy trafikba, megdermesztve az üzletben tartózkodókat, akik azt hitték, örült, aki így szól bele a kagylóba: „Rákosi elvtársat keresem”. A titkárság egy munkatársa tudta, miről van szó, s tudatta, Rákosi elvtárs „sok mindenben nem ért velem egyet, de jó néhány kérdésben igenis egyetért velem. Hogy a fiataloknak valóban másképpen kell megszólalniuk, mint az öregeknek.” A fő pártvezetővel való találkozás ugyan elmaradt, a történet azonban tovább folytatódott: legközelebb Hegedüs András titkára kereste meg, ám nemcsak őt, hanem néhány nemzedéktársát is. Abody Béla, Kamondy László, Szabó István, Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet és Takács Imre nevére emlékszik, akiket azért hívatott be a friss miniszterelnök, hogy följajánljon nekik egy folyóiratot, „de csak akkor, ha mi az idős nemzedékkel szembeszállunk”. A lapindítás dolgában nem tudtak megegyezni, másodsorra sem, amikor a kormányfő újra hívatta őket. Most volt az első alkalom, amikor az írók utasították vissza egy hatalom lapalapításának gondolatát, és nem az övékét utasította el a hatalom. A szembeszegülés sajátos formája lehetett ez is, ám hogy jobb- vagy baloldali elhajlásnak minősült-e, az érintettek maguk se igen tisztázták. Nem volt rá idejük.

Mert nem sokkal az Irodalmi Újság-beli vita után olyan – elsősorban párt-, másodsorban művelődés- és csak harmadsorban irodalomtörténeti jelentőségű – esemény következett, amelyik nyíltan megmutatta, a Déry kárhoztatta mozgalmi nyelven szólva, hogy a haladásért, a szocialista fejlődésért vívott harc frontvonalában ki melyik oldalon áll. És Csoóri Sándor is szereplője az eseménynek. Frontharcos, egy aláírás erejéig: szignózza azt az 1955. október 18-án kelt levelet, amelyet a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségéhez intéz a kommunista művésztszadalom csaknem hatvan tagja, Kossuth-díjas írók, színészek, zeneszerzők csoportján túl újságírók, dramaturgok, szerkesztők. Déry Tibortól Major Tamáson és Gábor Miklóson át Kadosa Pálig, Fábri Zoltánig, Nagy Lászlótól kezdve Ruttkay Éváig és Örkény Istvánig hosszú a névsor, a „hajlíthatatlanoké”, ahogy a szintén aláíró Aczél Tamás és Méray Tibor szerzőpáros fogalmaz majd az ügyet részletesen tárgyaló *Tisztító vihar* című emlékiratában.¹⁹ A levél később *Memorandum* néven vált közismertté – tartalmát és címzettjét tekintve az uralkodóhoz intézett felirat-irodalomhoz volna sorolható, de a röpiatéhoz is, ha a pártközpont helyett (vagy mellett) a nyilvánosság elé is röptethetik. Újságírók kezdeményezte tiltakozás volt, azzal a feltétellel, hogy „csak a párt tagjai írják majd alá”.²⁰

Ennek, mármint a párttagságnak a következményeket tekintve lesz majd jelentősége, Csoóri esetében is, aki interjúiban – például a Bedecs Lászlónak adottban – csak arról beszél, hogy (1953 tavaszán) hiába „gyötörték” a párttagsággal, ám arról nem ejt szót, mikor lépett be végül. A memorandum előbb általában, mintegy elvszerűen tiltakozik a kultúrát sújtó „erőszakos beavatkozások” ellen, majd tényszerűen sorolja ezeket. Leváltották az Irodalmi Újság két felelős szerkesztőjét, a legutóbbi lapszámot elkobozták; megakadályozták Kónya Lajos *Naplójegyzeteinek*, Benjámín László és Nagy László versesköteteinek megjelenését; kísérletet tettek egyes írók esetében „előzetes cenzúrát” bevezetni. *Az ember tragédiája*-ügy „súlyos kárt okozott pártunknak”, csakúgy, mint Németh László *Galileijének* levétele a Nemzeti Színház műsoráról, vagy *A csodálatos mandarin* körüli huzavona – írták, súlyosan kifogásolva azt is, hogy „a legutóbbi tíz hónap alatt eltávolították a Szabad Nép szerkesztőségéből a nevesebb kommunista újságírók jelentős részét”, másokat kizártak a pártból vagy megbüntették. Végül kérték az aláírók, mégpedig tisztelettel, a Központi Vezetőséget: „biztosítsa a kultúra, a sajtó munkásai számára az őszinte, tiszta, kommunista pártélet légkörét s ami ezzel egyet jelent: a nyugodt, a népet és a szocializmus ügyét szolgáló alkotómunka lehetőségét”.

A levél aláírói nem tömörülhettek volna egy Felirati Pártba, mint 1861-ben az Októberi Diplomát, illetve a Februári Pátenst elutasítók Deák Ferenc vezetésével tették. Amire ugyanis a válasz egy újabb határozat formájában – címe: *Az irodalmi életben mutatkozó jobboldali jelenségekről* – megszületett, alig maradtak páran, a többségük visszavonta az aláírását. A címzett a memorandumot, „az akció szervezett jellege” miatt is, „a párt és az állami vezetés ellen” történt támadásnak, „pártellenes platformnak” nevezte, s úgy rendelkezett, meg kell vizsgálni „azoknak az íróknak az ügyét, akik szembehelyezkedtek a központi vezetőség márciusi határozatával, és ellenzéki csoportosulást próbáltak szervezni a párton belül”. Csak emlékeztetőül: itt már nem ilyen-olyan elhajlás, hanem ellenzéki szervezkedés a vád! A vizsgálatot – az Aczél–Méray kettős könyve nevezi így – a pártbíróóság, a Központi Ellenőrző Bizottság folytatta le, az alábbi ítéleteket hozva: szigorú megrovásban, utolsó figyelmeztetésben részesült Déry, Benjámín, Zelk Zoltán és Aczél Tamás, szigorú megrovásban Erdei Sándor, Kuczka Péter, Háy Gyula, Kónya Lajos és Méray Tibor, megrovást kapott Karinthy Ferenc és Vészi Endre. Losonczy Géza és Szervánszky Endre büntetése ugyanaz volt, mint Déryké, Haraszi Sándor és Vásárhelyi Miklós újságírókat ellenben kizárták a pártból.

Csoóri Sándor nem szerepel a megbüntetettek listáján. A *Tisztító vihar*, illetve *Az író helye*, Rainer M. János monográfiája közli azok között a nevét, akik semmilyen nyomásra sem voltak hajlandók visszavonni az aláírásukat: a fentiek közül nyolcan – Déry, Zelk, Benjámín, Aczél, Haraszi, Vásárhelyi, Losonczy és Szervánszky –, s mind megkapták a maguk súlyos büntetését. Minderre tán fölösleges lett volna kitérni, ám azóta felbukkant egy másik névsor, amely hat, igazi hajlíthatatlan nevét tartalmazza: az előbbieik közül kihagyja Harasztit, Vásárhelyit és Losonczyt, feltünteteti viszont Csoórit. A forrás: Rigó Béla *Tanúk és tanulságok. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából* című dolgozata,²¹ ezen belül is egy feljegyzés arról, „amit Király István 1955. december 20-án mond a szovjet követségen V. Kélin attasénak”. A hitelesség szempontjából fontos tudni, hogy nem az irodalomtörténész írott szövegéről, hanem egy beszélgetés valamilyen módon, esetleg jegyzőkönyvileg rögzített változatáról van szó – apró eltérés, hogy ez a dokumentum 58 aláíróit említ. Az egész azzal válik érdekessé, hogy Csoóri évtizedek múlva az *Agitív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956-ig* című kötetrel kapcsolatban figyelmeztet az egyoldalú elemzés veszélyeire, mondván, az ő – és Zelk és Benjámín – Rákosihoz írt verse mellé oda kell tenni a memorandum szövegét. És tudni kell azt is, hogy a hatalom fenyegetőzése ellenére ők hatan vállalták a benne foglaltakat, holott „hajlíthatatlanságunkat nem a hősiesség tudata lengte körül, hanem az életveszély”.²²

És itt érdemes egy pillanatra megállni. Amiatt is, mert a Csoóri munkásságát javarészt a politikai szerepvállalásai alapján vizsgáló s ismeretlen dokumentumokat – például Aczél Györgyhez írott, de el nem küldött leveleit – közlő legfrissebb monográfia szerzője, Pálffy G. István mintegy elmarasztalóan hozza szóba az ügyet, a történészek hibájául róva fel, hogy a memorandum „is tartósan elkerüli a ráhivatkozás örömeit”.²³ Igaz, ő is megfoszt attól az örömtől, hogy legalább a Mérayék memoárjára hivatkozna, s majd csak az összevetés után fogadná el az *És egy levélnek* a Szokolczay-interjúban is megerősített állításait. Ha hitelt adunk a szovjet levéltárból előkerült dokumentumnak, főként pedig Csoóri szavainak, helyesebben: ha nekik adunk hitelt Mérayék és Rainer ellenében, akkor lényeges politikátörténeti s hatalomgyakorlási kérdéshez jutunk el. Ahhoz, amit a *Tisztító vihar* is felvet, anélkül, hogy tisztázná a pártbüntetések kiszabása után előállított helyzetet. Nevezetesen: a párt csakugyan nem elégedett meg a szankciókkal, hanem „titkos utasítások mentek a könyvkiadókhöz, a szerkesztőségekbe, a rádióhoz, a filmgyárhoz: minden közlést, minden jövedelmet, mindig jogdíjat leállítottak”? Az „életveszély” a kiéheztetés volt, az egzisztenciális ellehetetlenítés? Akkor viszont, egyedülként az aláírásukat vissza nem vonók közül, hogyan maradhatott büntetlen Csoóri Sándor, és hogyan maradhatott meg az Új Hangnál a versrovat vezetőjének, egészen a folyóirat megszűntéig, 1956 ősziéig? Méghozzá olyan körülmények között, amikor – a Czine Mihállyal együtt a lap próza és kritika rovatát vezető Tamás Attila finom fogalmazása szerint – a lap „hivatalos elfogadtatása nem nélkülözte a komoly zökkenőket”. A memorandum-ügy lezárásának hónapjában, decemberben a lapszámuk „egyenesen botrányt kavart”. A szerkesztőség helyzete erősen elbizonytalanodott, miután a DISZ Központi Vezetősége Intézőbizottsága maga elé idézte a szerkesztőséget, és mivel „a leglényegesebb pontokban nem fogadták el maradéktalanul” a véleményüket, szükségesnek tartották a szerkesztőség megerősítését, továbbá „a vitát a párt elé vinni, és a megoldáshoz a párt segítségét kérni”.²⁴

Mindezek ellenére a párt bizalmat táplált volna az ifjú munkatárs iránt, noha a kétoldalú – a memorandum, illetve az Új Hang – el nem hajlásával, azaz a hajlíthatatlanságával nem érdemelte ki? Tovább lehetne kérdezni, ám a következő esztendő, 1956 nem a válaszok éve, legalábbis hónapokon át nem az: nincs az a sajtópolemia (pedig bőséges a számuk), különböző irodalmi dolgokról s társadalmi gondokról folytatott vita, amelyhez hozzászólna, nincs ott a Petőfi Kör népszerűséget szerző szereplői között, de költeményeivel, szépírói alkotásaival sem hívja fel magára a figyelmet. Az egyik okra bizonyára Tamás Attila világít rá: azért „nem sodródik bele nemkívánatosnak ítélt irodalmi-politikai küzdelmekbe”, amiért a lapja sem: mint ahogy főszerkesztője, a „jobbára szelíd, csendes” alakú Simon István, hasonlóképpen ő is erősen idegenkedik az olyan „újsütetű ellenzéki hangadótól”, mint Aczél Tamás vagy Méray Tibor.²⁵ A másik ok: az idejét mintha egyedül a rovatvezetői munka töltené ki. Nem is a munka: a lelkesedés, a rajongás két költő, Juhász Ferenc és Nagy László iránt, akiknek úgy gondozta a verseit, hogy napokig nem adta nyomdába őket, hanem magánál tartva újra s újra gyönyörködött bennük. „Ihletők voltak – mesélte Bakonyi Istvánnak –, s arra kényszerítettek, hogy találjam meg én is a magam korszerű hangját.” A hangkeresés közben találkozott aztán a forradalommal. Vagy eközben a forradalomban találta magát.

Erről is Szokolczay Lajosnak beszélt a legrészletesebben, az eseményeket, eseteket megjelenítő elevevességgel. Október 23-ról, ahogy este az Országház előtt a tömeggel együtt várja Nagy Imre megjelenését, s elterjed a hír, hogy a Rádió előtt már ölik a magyarokat. Másnapról, ahogy az Írószövetség székházába tartva „a halálfélelem kattog” benne, s aztán ahogy Kamondy (Tóth) Lászlóval nekiindulnak kideríteni, a Rádiót nem ellenforradalmárok foglalták el, s a „szürrealista” út végén telefonon tudatják is: az épület körül nem huligánok és nem fegyveres bandák táboroznak. Emlékezéseinek másik részét a kollegiális, baráti beszélgetés helyett hivatalos okirat őrzi: Déry és társai kihallgatási jegyzőkönyve 1957. április 12-ről. Tanúként beidézve a következőket adta elő, szellemesen és eléggé magabiztosan: „az írók telefonharcot folytattak: Pártvezetőkkel, miniszterekkel vitáztak: váltsák le Gerőt, Nagy Imre pedig legyen miniszterelnök. S mikor miniszterelnök lett, ővele hadakoztak, ne kullogjon az események után, szüntesse meg a fegyveres harcot, teremtsen meg a nemzetőrséget, amely segít a gyors konszolidációban.” Majd vádbeszédbe nehezen foghatóan lírai kitérőt tett: „Ezenkívül ideges, fáradt tekintetekre emlékszem, és arra a bennem lévő homályos dühre, hogy semmi haszna nincs senkinek abból, hogy élek.”²⁶ Nincs híján némi furfangnak és ravaszságnak az sem, amit november 3-ra emlékezve előad: a bölcsészkar hallgatói a nagygyűlésükre két írórt hívtak meg, Déryt és őt, és „a szenvedélyes eszmecsere után” nem az Írószövetségbe, hanem a Parlamentbe siettek. Miről folyt az eszmecsere, s milyen álláspontot foglaltak el ők, akár a szövetség képviselőjében, akár a saját véleményükkel érvelve? – minderről egy szót sem szól. Helyesen érzékeli, távlatosan gondolkodva a kihallgatók előtt is, hogy mindezek eltörpülnek ahhoz a tényhez képest, amely érdemes a közös történelmi emlékezetben való megtartásra: nevezetesen, hogy ezen a napon Illyés Gyulának a világ íróihoz szóló francia nyelvű felhívását kellett volna fölolvasnia a Rádióban, ám Tildy Zoltán megtiltotta neki. Csoóri a nagygyűlésen történtek helyett, jó taktikusként, Illyés dühögését, szitkozódását ecseteli. Kifakadását: „Még mindig vannak gyávák és hazaárulók.”²⁷

A forradalom idején vállalt egyéb szerepéről, feladatáról vallomásai, interjúi sem beszélnek. Az bizonyos, hogy a forradalmi sajtóban sem jelentek meg írásai, lettek volna azok bármilyen műfajúak. Az egy év múlva, 1957 októberében A „nemzeti kommunista” *mezben jelentkező ellenséges tevékenység felderítésének és elhárításának szükségessége* című belügyi jelentés úgy nevezi meg, nyolc fiatal íróval együtt, mint akiket Nagy Imre és csoportja „november 4-e után a sztrájk szervezésére, a munkástanácsokkal való kapcsolatok tartására használt fel”.²⁸ Ugyanitt kiemelik – a jelenre értve –, hogy szívesen foglalkozik vele Németh László, és hogy élen jár „az elsősorban Illyéshez kapcsolódó mozgolódásban”. A szovjet inváziót, a forradalom eltiprását követő időkből a jelentések és feljegyzések más tényeket is rögzítettek. Arról viszont egy újság, a Népakarat tudósított, hogy november 19-én szovjet újságírók látogattak el az Írószövetségbe, ahol a „megérkezésük hírére a terembe tödült fiatal írók szenvedélyes felszólalásai” nyomán „drámai hangulatú beszélgetés, szenvedélyes vita alakult ki”. Hogy a fiatalok, a berohanók között ott volt Csoóri Sándor is, mégpedig a tört országgal megszólaló Moldova György, továbbá Szabó István és Kamondy László mellett, ez Fekete Gyula emlékezetében maradt meg.²⁹ Ennél súlyosabban eshetett volna a latba, ám nem lett komoly következménye, hogy a november 21-én a Fészek Klubban megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa és az Írószövetség között az utóbbi megbízásából az összekötő Lakatos István után

Csoóri lett. Ez szintén a Déry-per során merült föl, ám főként abban az összefüggésben, hogy Déry, Keresztury Dezsővel együtt, a tanácsban és a MÉF bizottságában is az Írószövetség képviselője volt. Az íróperek fő vádlottját egyébként szinte baráti szálak fűzték ifjabb kollégájához. Ennek és hiszékenységének tanúsítója lehet egyik naplőbejegyzése: „Csoóri S. egy aktív főhadnagy ismerőstől megtudja, h. napiparancsban ismertették: az orosz városparancsnokot leváltották, s felelősségre vonják Pest pusztulása miatt. Az egyes harci osztagok, tankoszlopok vezetői ellen vizsgálat az indokolatlan pusztítások miatt, a károkat 20 év alatt tartoznak megtéríteni. Az orosz katonaság naponta borotválkozzék, tiszta fehérenemű, éreztesse a lakossággal, hogy segítségnek érkezett, nem ellenséggként. Magyar tiszteknek szalutálni tartoznak.”³⁰

Amikor az egyik beszélgetőtárs – Mátraházi Zsuzsa – 1957 eseményeihez érve arra kérte Csoórit, hogy meséljen a „kettős életéről”, vagyis arról, hogy az első kötete után elég gyorsan megjelent a második, miközben már a Lakatosipari Vállalatnál dolgozott tisztviselőként, nos, ekkor a kérdezett szinte kifakadt, mondván, a ténynek „alig van köze az élethez, a valósághoz”. A valóság az volt, ecsetelte, hogy a forradalom miatt, mivel az Új Hangot – az ő kiemelése – az „ellenforradalom szálláscsinálójának nyilvánították”, kidobták az állásából. Amit kiegészítésként hozzátesz, hogy „oly sok író” ereszettek még szélnek, azért lényeges, mert más folyóiratokat, lapokat is felszámoltak, megszüntettek (Csillag, Művelt Nép, Irodalmi Újság) vagy jobbik esetben szüneteltettek, mint a vidéki fórumok java részét (Alföld, Tiszatáj), és a különböző pártdokumentumokban nincs nyoma annak, hogy szálláscsinálói voltak miatt. A tisztviselői állás dolga sem csupán azért érdemes a kiegészítésre, mert az 1957-ben háromévi börtönre ítélt Zelk Zoltán szerezte neki még a letartóztatása előtt, az új év elején, ami Fodor András naplójából tudható: ő jegyzi fel január 11-én, hogy találkozott Csoórral, aki „egy kereskedelmi vállalatnál dolgozik napi 10 órát 900 forintért”.³¹ Fontos hozzátenni, hogy ha nincs a következő év októberében kiszabadult Zelk, akkor is támogatóra talált volna. Mozgalmi nyelven szólva: segítő kezét a párt nyújtotta ki felé. Pontosabban: felé is. Történések is ritkán szokták emlegetni, még ritkábban minősíteni azt a módszert – mézesmadzag-politika?, egyik kezemmel ölelek, a másikkal csapok? –, amit az ún. konszolidáció kezdetekor a párt az „ellenforradalom során” kompromittálódott írókkal szemben alkalmazott. Az eljárásmodot az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya és a Művelődésügyi Minisztérium 1957. december 4-i keltezésű közös dokumentuma – cím szerint: *Orbán László és Aczél György javaslatai az MSZMP KB Titkársága számára az irodalmi élettel kapcsolatos kérdésekről, valamint a Titkárság állásfoglalása* – ismerteti. Abból indul ki, hogy „megoldatlan egyes letartóztatott írók családjának és egyes letartóztatásban volt, de szabadon bocsátott íróknak a megélhetése”, s magának a pártnak kell intézkednie, mert fennáll az a veszély, hogy „ezek segélyezésére »Fehér Segély« mozgalom alakul ki”. A régi kérdésre, hogy mi a teendő, a következő válaszokat adják. Javasolják „ezek” adminisztratív munkakörbe, de nem kulturális funkcióba való elhelyezését. Ugyanilyen munkakörben való alkalmazását javasolják azoknak a kompromittálódott íróknak, akik „írói munkásságukból pedig megélni nem tudnak, mert publikálási lehetőséget csak szűk keretek között engedélyezünk számukra”. Egyes esetekben – a feltételekről nem esik szó – azt is elképzelhetőnek tartják, hogy némelyek üzemi könyvtárban, üzemi kultúrotthonban dolgozzanak, és így „a munkássággal közvetlen kapcsolatba kerüljenek”. A javaslatokat a Titkárság két módosítással fogadta el. „1. A letartóztatott írók családtagjainak megélhetéséről gondoskodni kell. 2. Az ellenforradalom alatt kompromittált [sic!] írók [...] nem kulturális területen tisztviselői munkakörbe elhelyezkedjenek.”

Csoóri Sándorra is egy ilyen munkakör betöltése várt – a dokumentumhoz tartozó *Feljegyzés az írók elhelyezésének január 15-ei állásáról* azok közé sorolja, akiknek az elhelyezését a Könyv- és Irodalomügyi Minisztérium vállalta, miután a személyek kiválogatásáról a Művelődésügyi Minisztérium, a Szakszervezetek Országos Tanácsa a pártközpont tudományos és kulturális osztályával egyetértésben döntött. Csak az érdekesség kedvéért, kire várt még könnyűipari munka: Déry Tibornéra, Gáli Józsefnéra, Galgóczi Erzsébetre. Behívták és személyesen megbeszélték velük, miben tudnak a segítségükre lenni: Fekete Gyula, Benjámin László, (F.) Nagy László, Sipos Gyula mellett említődik Gergely Mihály és Lukács Imre, Erdei Sándor és a két Lajos (Kónya, illetve Tamási) is – azzal a megjegyzéssel, hogy „általában örömmel fogadták, illetve fogadják a segítségünket”. És itt következnek a kivételek. Hogy Háyné megpróbált „magas lóról beszélni és szemtelenül viselkedni”. Hogy az elhelyezkedést Vészi Endre és Keszi Imre, Gergely és Lukács, továbbá Fekete Gyula és Reményi Béla nem vállalta, mert indoklásuk szerint „írásból megélnék”. Végül: kiderült, hogy

Eörsiné, Márkus Istvánné, továbbá Csoóri Sándor már dolgoznak, „így elhelyezésükről nem kell gondoskodni”.³²

Az interjúk, önéletrajzi emlékezések árulhatták volna el, hogy Csoóri a lakatosipari munka miatt utasította-e el a könnyűipari segítséget, vagy büszkeségből, önállósága megőrzése érdekében tette. Mindenesetre 1957 nem lehetett a legszegényebb és a legszerencsétlenebb éve. Nemcsak az *Ördögpille* juttathatta jövedelemhez, hanem az az antológia, a *15 fiatal költő 105 verse* is, amelyiknek a kiadását azért javasolta '56 decemberében Csanádi Imre – aki majd a válogatás és a szerkesztés munkáját is végezte –, mert tartott attól, hogy Nagy László és Simon István versei után másokét aligha tudja a Magvető megjelentetni. A helyzet végül kedvezőbbben alakult: márciusban eldőlt, hogy Csanády János és Fodor András mellett Csoóri is beadhatja a kötetét³³ ahhoz a – népi írók főhadiszállásának tartott – írószövetségi Magvető Kiadóhoz, ahol Révai József 1957. júniusi országos pártértekezleteti felszólalása szerint egészen addig működött a „fehér segély”.³⁴ A tizenöt költő sorában található Csoóri Sándor mellett Csukás István, Fodor András, Garai Gábor, Kalász Márton, Szécsi Margit, Takács Imre és Tornai József is, azok tehát, akikkel ismét együtt szerepel majd 1964-ben a *Tiszta szigorúság* című antológiában. S a két kötet között ott volt az irodalompolitika feltétel nélküli támogatását bíráló, később több mint egy évtizeden át a szocialista elkötelezettség példaként hivatkozott antológia, az 1958-as *Tűz-tánc*. Amelyről már készítése közben elterjedt, hogy „valamiképp ellenkötete lesz” a tizenöt költőt felvonultatónak, a „közéleti lírát” favorizálja az „apolitikussal” szemben. Utóbbi miatt Simon István szabadkozott is az előszóban: „Kár azonban, hogy napjaink közvetlen politikai kérdései kimaradtak verseikből, vagy a közvetlen politikai harc igénye csak itt-ott tűnik fel.” A válogatás meg is kapta a magáét: a Magyar Ifjúság 1958. február 1-jei számában Földeák János fölényesen kérdezte: „Fiaim, mivé züllöttetek?” A két válogatás összehasonlítására Bóka László vállalkozott,³⁵ dicsérve, hogy a *Tűz-tánc* költői „mint a szocialista világnézet vallói s politikai harcosai jelentkeznek”. Sajnálta bár az olyan tehetségek, mint Csoóri Sándor, Fodor András, Szécsi Margit és Takács Imre kimaradását, ám hiányuk ellenére úgy ítélte meg, „ez a tömörülés egészében rokonszenvesebb és indokoltabb: közös cél, egyhevű szenvedély, egymást erősítő harci kedv hitvalló szándéka fogja őket egybe”.³⁶

A kritikák egybehangzottak: mind a *105 vers*, mind az *Ördögpille* alapján Csoóri költészete „politikailag indifferensnek” számított, nem pedig a harcos közéleti líra képviselőjének. E miatt a szerepfelfogása, költői magatartása miatt azonban nem vált kegyvesztetté, noha, nyilván, előnyei sem származtak belőle. A hatalom, a politika iránta tanúsított bizalmának jeleként értékelhető, hogy ott van a szeptemberben induló folyóirat, a Kortárs szerzői között, például Weöres és Pilinszky, Jékely és Mészöly Miklós, Vas István és Nemes Nagy Ágnes vagy éppen Sinka István és Tamási Áron társaságában. De másképp is számítanak, számítának rá. Az *asztal* című esszéjében körvonalazza, majd a Szokolczaynak adott interjúban részletesen beszámol róla, hogy valamikor 1957 végén vagy '58 tavaszán megkereste Mezei András, aki Benke Valéria művelődésügyi miniszter „keze alatt dolgozott”, hogy „konszolidálni kellene az irodalmi életet”, mégpedig a fiatalokkal kezdve, hisz „ők a rugalmasabbak” – s „az irodalmi élet megújításához kellene két hiteles fiatal író: egy urbánus és egy népies. Az urbánusok címeres embere Garai Gábor lehetne, a népieseké pedig én”. Muszáj más forráshoz fordulni, hogy világossá váljék, a megújítást ki hogyan képzelte el, milyen módon és formában a politika, s milyenben az írók. A forrás: Fodor András naplója. 1957. október 30-án íródik az első bejegyzés arról, hogy felkeresi Garai Gábor az ötlettel: „memorandumot kellene készíteni, s folyóiratot kérni”, s őt, Fodort „mint az ifjak közti legtekintélyesebbet” szeretnék megnyerni az ügynek. A minisztérium jó taktikusként bizonyosan egyetért a gondolattal, Benke Valéria azonban a helyettesét, Aczél Györgyöt bízta meg, hogy tárgyaljon a fiatalokkal. Feltűnő azonban, hogy az ifjak között egyik alkalommal – február 19-én, illetve március 5-én – sincs ott se Garai, se Csoóri. Aczél először így indokolja a döntés elhalasztását: „nem lát garanciákat arra, hogy mi igazából szocialisták vagyunk”. A „mi” a tárgyalók: Csanádi Imre, Tóth László, Simon István és B. Nagy László – az utóbbi nem fél kifejezni aggodalmát: „a futtatott új kurzusköltők megint az új sematizmust, dilettantizmust viszik »diadalra«”. Másodszer Nagy Lászlóval együtt már „népes gyülekezet” ment tárgyalni, ám Aczél – Fodor megítélése szerint – mindjárt játszani kezdte a felháborodottat. „Hol vannak a kommunista fiatalok: Györe, Csepeli Szabó, Hárs György?”, kérdezte, s leszögezte: „nem akarják elkövetni még egyszer azt a hibát, hogy háttérbe szoruljanak azok, akik nehéz időkben a párt mellett határozottan kiálltak”. Természetesen ez a megbeszélés sem hozott semmiféle eredményt – hogy aztán

Mezei András a „tárgyalások” melyik szakaszában akarta megnyerni a folyóirat-indítás ügyének, nem tudható. Az sem, hogy mit takar a napló 1957. november 8-i bejegyzése, miszerint Féja Géza „összeszedte a népi ifjakat”, mégpedig Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Jobbágy Károlyt és Csoóri Sándort. Összeszedte, de miért s mire?³⁷ Akármint is történt, a politika nem ért célt Csoórral – akár Hegedüs András, akár Benke Valéria, illetve Aczél György volt a csábító, az ifjú ellenállt a hatalom kísértésének. A Mezei András közvetítette ajánlatra – fejezi be az interjú a történetet – kiverte a veríték: „Déry, Zelk, Háy Gyula, Fekete Gyula börtönben ül, s közben én egy új kurzus vőfényeként lakodalomba hívom a fiatal írókat. Nem! Ez lehetetlen!” Magamagát a szerepre alkalmatlannak mondva javasolta Váci Mihályt felkérni. Ami meg is történt. Ez a poén annak a folyóirat-alapítási tárgyalásnak a végére is pontot tesz, amelyik végül mégis eredménnyel zárult: a Váci és Pándi Pál szerkesztette (felelős szerkesztő: Illés Lajos) Új Írás elindulásával, 1961-ben. Fodor András 1960. november 4-i feljegyzése: Váci és Illés közlik vele: „egyelőre kútba esett szerkesztősködésem terve”, mert Pándi javaslatát elfogadva nem akarnak írókat alkalmazni.³⁸

Visszakanyarodva 1957. nyár végére, őszére: ebben az időben, akárcsak két évvel korábban, Csoóri ismét egy memorandum aláírói között találta magát, illetve a nevét. Korábban elmarasztalás, büntetés, sújtás járt a MDP és az állami vezetés elleni tiltakozás szervezett jellege miatt – most az utódpart, az MSZMP szervezte kitartó igyekezettel és különböző ígéretekkel az akciót egy világszervezet, az ENSZ ellen. A magyar munkásmozgalom – ha van ilyen – és szocialista pártjai történetének legsötétebb lapjaira való história, ami *A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen* címet viselő dokumentummal történt. Nincs lehetőség, természetesen, kitérni minden apró, ám fontos részletre, megelégednénk, mint Csoóri Sándor is, az alaphelyzet tisztázásával. Azzal, hogy a tiltakozás napilapokban (Népszabadság, Magyar Nemzet), illetve az Élet és Irodalomban (1957. szeptember 13.) történt közreadása elégséges bizonyíték-e az aláírt dokumentum létezésére. Mert az eredeti levélnek vagy másolatának azóta sem bukkantak a nyomára. Az, hogy volt „aláírási kampány”, s hogy készült felirat, kétségbevonhatatlan, és bizonyos az is, hogy többen aláírták, abban reménykedve, amiről Molnár Miklós Szász Bélához írott, 1957. október 12-i levele beszél: az íróperekben „felmentő, illetőleg nagyon enyhe ítéleteket ígértek a nyilatkozatért cserébe”.³⁹ Mindezek tudatában Kenedi János mégis meggyőződéssel és meggyőző érveléssel állíthatta, hogy „nagyraoszt fikció”, amit a tiltakozással összefüggésben „történelmi ténynek” állít be a sajtó egy része és a történészek egy csoportja, hiszen vagy az Új Magyar Központi Levéltárban, vagy a Művelődési Minisztérium, illetve a Külügyminisztérium irattárában, netán a pártarchívumban csak megőrizték volna az új hatalomnak megkönnyebbülést hozó feliratot. Domokos Mátyással közösen felállított hipotézise, hogy az Írószövetség betiltása után a helyette működő Irodalmi Tanács elnöke és egyben az Irodalmi Alap vezetője, Bölöni György összegyűjthetett ugyan néhány aláírást, „de az írók jó részének nevét egész egyszerűen lemásolta az Írószövetség és/vagy az Irodalmi Alap taglistájáról. Feltevésüket példák egész sorával bizonyítják, külön kitérve Illyés, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Féja Géza esetére, kérdezve, hogyan írhatták alá a nyilatkozatot betegen, vagy mint Sinka István, fél oldalára bénán. Az egész história „felmelegítését” rögtön a rendszerváltoztatás kezdetén egy koncepció erőltetésének és elültetésének tulajdonítja: azt akarják bizonyítani vele, hogy „a népi írók behúzták a farkukat 57-ben, és aláírásaikkal készségesebben adtak reverzalist a hatalomnak, mint az urbánus írók”. Ez esetben ugyan mi szükség lett volna az MSZMP KB 1958-as állásfoglalására a népi írók ellen?! – kérdezi Kenedi.⁴⁰ Felvetésére dühödött és gúnyos válaszok érkeztek: előbb Eörsi Istvántól,⁴¹ aki az *Emlékezés régi szép időkre* című, szamizdatban kiadott memoárjában már pellengérré állította a tiltakozás némely aláíróját, aztán Csurka István jelentette ki: *Kenedi megint akciózik*.⁴² Csoóri Sándor később, két év múlva szólal meg, miután vallatóra fogják: „szinte bizonyos vagyok, hogy nem írtam alá”, jelenti ki a riporternek, hozzátéve, ha másképp volna, „nagyon szívesen megmondanám, mert ezt én nem bűnnek tartanám, hanem félrevezetésnek”. Nyilatkozatnak ennyi elég lett volna, ám ő – Pálffy G. István kivételesen elfogulatlan véleménye szerint is⁴³ – elköveti azt a hibát, hogy nagyon meg akarja magyarázni, miért nem emlékszik pontosan, „és nagyon meg akarja érteni Németh Lászlót és Illyést, bár arról sincs tudomása, hogy ők aláírtak vagy sem”. A *Zsarolás vagy alku?* című írásában⁴⁴ az „öt-hat világégést végigélt” nemzedék két jeles alakjának szerepét indokolja. Ekképp: „úgy gondolták, hogy úgylis a nagypolitika dönti el végső soron, hogy mi történik Magyarországgal, hogy ők igazában csak egy olyan helyzetet tudnak teremteni, amelyekben alku révén természetesen, kiegyezés révén – de egy másfajta élet indulhat el, amelyik az itt lakók java

részének próbál valamilyen életfeltételeket teremteni. Ez nem a szigorú erkölcs világába tartozik, ez a politikai alkuk világába tartozik természetesen, s azt, hogy ezt írók követték el, ez nagyon nehezen feldolgozható az irodalom számára.”

A politikai alkuk természetén töprengve tán kevésbé vette számításba Illyésék egykori, feltételezett céljait, mint amennyire a maga „félig bevallott élete” évtizedeinek eredményeit és kudarcait.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

- ¹ Ld. CSOÓRI Sándor, *Az elhalasztott igazság. Beszélgetések 1971–2010*, Nap, 2011.
- ² Ld. *Irodalmunk egyes kérdéseiről = Irodalom és felelősség*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Művelt Nép, 1955, 138–158.
- ³ Irodalmi Újság, 1953. augusztus 1.
- ⁴ FÖLDESSY Gyula, *Csoóri Sándor versei és egy kis ars poetica*, Irodalmi Újság, 1953. október 10.
- ⁵ Ld. HATVANI Dániel, *Tilalomfák árnyékában*, Püski, 1997, 48–58.
- ⁶ NAGY László, *Adok nektek aranyvesszőt*, Magvető, 1979, 35–37.
- ⁷ Ld. STANDEISKY Éva, *Gúzsba kötve*, 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005, 219.
- ⁸ Ld. *Beszámoló a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén = Irodalom és felelősség... i. m.*, 226–227.
- ⁹ GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 116–120.
- ¹⁰ BODNÁR György, *Juhász Ferenc*, Balassi, 1993, 20–27.
- ¹¹ KISS Ferenc, *Csoóri Sándor*, Magvető, 1990, 13.
- ¹² Idézi: RAINER M. János, *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*, Magvető, 1990, 160.
- ¹³ SARKADI Imre, *Új feladatok előtt = Uó, Cikk, tanulmányok*, Szépirodalmi, 1974, 632.
- ¹⁴ Ld. STANDEISKY, *i. m.*, 363.
- ¹⁵ Irodalmi Újság, 1955. augusztus 6.
- ¹⁶ Irodalmi Újság, 1955. augusztus 13.
- ¹⁷ *Meditáció a fiataliságról*, Irodalmi Újság, 1955. augusztus 27.
- ¹⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*, Kossuth, 1979, 263.
- ¹⁹ ACZÉL Tamás, MÉRAY Tibor, *Tisztító vihar*, JATE, Szeged, 1989, 336–368.
- ²⁰ Ld. RAINER M., *i. m.*, 208.
- ²¹ *Tekintet*, 1993/1–2, 36–41.
- ²² CSOÓRI Sándor, *Rövid megjegyzés Ács Margit egyik szövegéhez. És egy levél = Elveszett utak*, Nap, 2003, 284–290.
- ²³ PÁLFY G. István, *Így lássa Csoóri Sándort – aki látni akarja*, Noran Libro, 2016, 134–135.
- ²⁴ Ld. *A könyvészeti leírás elé = Új Hang repertórium*, Megyei Könyvtár, Debrecen, 1980, 19.
- ²⁵ *Uo.*, 15.
- ²⁶ Ld. STANDEISKY Éva, *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1956-os Intézet, 1996, 41.
- ²⁷ *Uo.*, 93–94.
- ²⁸ Ld. KISZELY Gábor, *Szellem a célkeresztben*, Magyar Egyetemi Kiadó, 2007, 16.
- ²⁹ Ld. STANDEISKY, *i. m.*, 135.
- ³⁰ *Uo.*, 171.
- ³¹ FODOR András, *Ezer este Fülep Lajossal*, Magvető, 1986, I, 470.
- ³² *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz, KALMÁR Melinda, PÓR Edit, Osiris, 1999, 84–87.
- ³³ Ld. FODOR, *i. m.*, 467., 481. és 515.
- ³⁴ Ld. RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*, Sík, 1997, 77–78.
- ³⁵ BÓKA László, *Egy lírikus nemzedék*, Valóság, 1959. január.
- ³⁶ Idézi és ld. MURÁNYI Gábor, *„Az irodalomban nincs légtér”. Évkönyv*, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete, 1995, 4, 139–144.
- ³⁷ Ld. FODOR, *i. m.*, 512., 534–535., 539.
- ³⁸ *Uo.*, 735.
- ³⁹ Ld. *Irodalmi Újság. 1957–1989*, Argumentum, 1993, 20.
- ⁴⁰ KENEDI János, *Októberi rémálom*, Magyar Hírlap, 1991. október 24.
- ⁴¹ EÖRSI István, *Mit állít Kenedi János?*, Magyar Hírlap, 1991. október 25.
- ⁴² CSURKA István, *Kenedi megint akciózik*, Új Magyarország, 1991. október 29.
- ⁴³ Ld. PÁLFY G., *Így lássa... i. m.*, 159.
- ⁴⁴ PÁLFY G. István, *Zsarolás vagy alku?*, Népszabadság, 1993. január 23.

LOIS VIKTOR, Éremarc fürdik mosolyában, 2014; Fejköszörülő, 2015

